

Akceptacja, krytyka, odrzucenie. Reakcje na *Veritatis splendor*

Acceptance, Criticism, Rejection: Reactions to *Veritatis Splendor*

SŁAWOMIR NOWOSAD

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
Wydział Teologii, Instytut Nauk Teologicznych, Lublin, Polska
xsn@kul.pl
<https://orcid.org/0000-0002-6287-7938>

Abstract: Since the day of its publication John Paul II's Encyclical Letter *Veritatis Splendor* has prompted numerous reactions and reviews from almost every angle of the Christian and theological spectrum, by no means exclusively Catholic. This paper provides an analysis of those comments published mainly in English, but some also in Italian and Spanish. Many reviews express an appreciation and acceptance of the Pope's teaching. Some are mixed in their assessment – both positive and negative, whereas others tend to be unambiguously critical and even reject altogether the vision of Christian morality presented in the encyclical. The reviewers refer to various aspects of the papal teaching – either its overall vision or to selected specific issues of its message, including the use of Sacred Scripture, natural law, consequentialism and proportionalism, or the concept of *intrinsic malum*. Another part of the paper presents major lines of Charles Curran's long-standing criticism of John Paul II's vision of moral life.

Keywords: moral theology; John Paul II; *Veritatis Splendor*; Sacred Scripture; natural law; consequentialism; proportionalism; *intrinsic malum*; Charles Curran

Abstrakt: Od dnia swojej publikacji encyklika *Veritatis splendor* Jana Pawła II doczekała się wyjątkowo licznych reakcji i omówień pochodzących z różnych stron chrześcijańskiego i teologicznego spektrum, nie tylko katolickiego. Niniejszy artykuł dokonuje analizy recenzji i komentarzy, które ukazały się przede wszystkim w języku angielskim, choć uwzględnia się także niektóre, ważniejsze teksty włoskie i hiszpańskie. Wielu recenzentów encykliki wyraża uznanie i akceptację dla papieskiego nauczania, opinie innych autorów są mieszane – pozytywne i negatywne, natomiast są i takie, które jednoznacznie krytykują papieską

wizję moralności chrześcijańskiej, a nawet ją odrzucają. W swej treści recenzje te odnoszą się bądź do całościowej wizji encykliki, bądź do wybranych zagadnień szczegółowych, jak sposób korzystania z Pisma Świętego, prawo naturalne, konsekwencjalizm i proporcjonalizm oraz czyny *intrinsece malum*. Odrębna część artykułu poświęcona jest niektórym aspektom krytyki wizji życia moralnego w ujęciu Jana Pawła II, jaką od lat formułuje Charles Curran.

Słowa kluczowe: teologia moralna; Jan Paweł II; *Veritatis splendor*; Pismo Święte; prawo naturalne; konsekwencjalizm; proporcjonalizm; *intrinsece malum*; Charles Curran

Wstęp

Bez wątpienia encyklika *Veritatis splendor* Jana Pawła II to dokument, który wzbudził wyjątkowo liczne reakcje różnych czytelników – teologów moralistów, etyków, ludzi Kościoła i czytelników spoza Kościoła, katolików i niekatolików. Tak było zwłaszcza bezpośrednio po ukazaniu się encykliki w 1993 roku, ale zmusza ona do refleksji także po latach. Te komentarze i recenzje publikowane były w rozmaitych formach – niekiedy są to opracowania zbiorowe autorów pochodzących z różnych krajów i różnych obszarów językowych, czasami to publikacje posympozjalne bądź zbiory komentarzy, które pierwotnie ukazały się na łamach czasopism naukowych, bądź bardziej popularnych, są też książki pojedynczych autorów. Ponieważ także recenzje encykliki wzbudzały zainteresowanie i kontrowersje, nie brak i komentarzy do recenzji.

Niniejsze opracowanie ma na celu dokonanie analizy tego obszernego materiału oraz wskazanie tych założeń metodologicznych i elementów papieskiej wizji moralności chrześcijańskiej, zawartej w *Veritatis splendor*, które znalazły tak uznanie, jak i recepcję krytyczną u różnych autorów. Materiałem badawczym będą nade wszystko publikacje anglojęzyczne, w mniejszym stopniu również teksty włoskie i hiszpańskie. Analiza odniesie się najpierw do wybranych opracowań całościowo komentujących przesłanie encykliki, by z kolei dostrzec i objaśnić różne wypowiedzi dotyczące wybranych zagadnień szczegółowych, jak metodologia korzystania z tekstów biblijnych w przedstawianiu moralności chrześcijańskiej, nauka o prawie naturalnym, teleologiczne teorie konsekwencjalizmu i proporcjonalizmu etycznego oraz kwestia czynów wewnętrznie złych. Odrębna partia artykułu będzie dotyczyła wielorakiej krytyki papieskiej wizji moralnej obecnej w publikacjach Ch. Currana. Bogactwo tej literatury potwierdza przekonanie, że ranga nauczania Jana Pawła II domaga się nie tylko uważnej lektury, ale również twórczego, nawet jeśli krytycznego, namysłu. Nie bez znaczenia jest też fakt, że wśród komentatorów *Veritatis splendor* było i jest wielu niekatolików, co ma oczywisty walor ekumeniczny.

I. Opinie całościowe

Szczególnie wartościowym komentarzem do encykliki moralnej Jana Pawła II jest *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*¹. Autorzy poszczególnych rozdziałów tego opracowania w sposób poważny i twórczy odnoszą się do wybranych zagadnień, wskazując zarazem możliwe linie rozwoju myśli papieskiej. Dominikanin Servais Pinckaers (†2008) docenia ewangeliczne odczytanie moralności chrześcijańskiej, podając w tym kontekście kilka szczegółowych zasad autentycznej, biblijnej odnowy katolickiej teologii moralnej (Pinckaers 1999, 18-37). Alasdair MacIntyre, emerytowany profesor Oksfordu i Notre Dame, wskazuje zwłaszcza na szerszy, współczesny, filozoficzny i kulturowy kontekst, który dostrzega Jan Paweł II, ale zarazem wychodzi poza filozofię ku wymiarowi teologicznemu – chodzi o spotkanie (każdego) człowieka z Jezusem Chrystusem. Stąd widzi encyklikę jako „teologię filozofii moralnej osadzoną w teologii życia moralnego” (MacIntyre 1999, 88). Dla tego filozofa moralności encyklika to szczególnie ważny dokument dla współczesnej refleksji moralnej, zwłaszcza w kontekście dialogu chrześcijaństwa z nowożytnością (o czym, jak wiadomo, wcześniej pisali m.in. B. Pascal, S. Kierkegaard, J.H. Newman, K. Barth). Nie należy więc odczytywać *Veritatis splendor* jako dokumentu, który zwraca się wyłącznie do konkretnych teologów i wytyka im błędy. Papieżowi chodzi raczej o pewną teologiczną wizję nieodzowną dla zrozumienia współczesnej kultury oraz jej często błędnych i groźnych transformacji. Russell Hittinger z Tulsy z uznaniem pisze o papieskiej wizji prawa naturalnego w *Veritatis splendor*, która – jak zaznacza – aż do czasów nowożytnych była właściwie bezkontrowersyjna. Zaczęła być kwestionowana wraz z upowszechnieniem się redukcyjnego rozumienia natury (T. Hobbes). Dzięki nowemu katolickiemu spojrzeniu na prawo naturalne zainteresowanie tym tematem ujawnia się w środowiskach protestanckich, co prowadzi do cennych dyskusji i dialogu na polu ekumenicznym². Hittinger podkreśla, że nauczanie papieskie jednoznacznie sytuje prawo naturalne w teologicznym kontekście objawienia i chrystologii (Hittinger 1999, 24)³. Kardynał Avery Dulles (†2008) i rzymski profesor Livio Melina potwierdzają papieską tezę

¹ Red. Joseph DiNoia, Romanus Cessario. 1999. Princeton: Scepter Publishers. Komentarz do wybranych zagadnień tej książki por. Thompson 2001, 465-473.

² Szczególną uwagę warto zwrócić na *A Preserving Grace: Protestants, Catholics, and Natural Law*, red. Michael Cromartie. 1997. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans. Interesujące refleksje na ten temat można znaleźć również w opracowaniu zbiorowym, komentującym dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej z 2009 roku pt. *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej. Nowe spojrzenie na prawo naturalne: Searching for a Universal Ethic: Multidisciplinary, Ecumenical and Interfaith Responses to the Catholic Natural Law Tradition*, red. John Berkman, William Mattison III. 2014. Grand Rapids: Eerdmans.

³ Por. także Hittinger 1994, 16-19.

o podstawowym znaczeniu zależności wolności od prawdy. Oderwanie, a nawet przeciwstawianie wolności prawdzie, widoczne szczególnie w kulturze amerykańskiej, pozwala postawić tezę, że „współczesny kryzys wolności ma u swego źródła kryzys prawdy” (Dulles 1999, 141)⁴. Melina patrzy na wolność w kontekście chrystologicznego i personalistycznego charakteru moralności chrześcijańskiej, i tak podkreślonego przez papieża wezwania do doskonałości osobistego powołania (Melina 1999, 143-160). Precyzyjne i przekonujące są analizy szwajcarskiego filozofa i teologa Martina Rhonheimera na temat czynu ludzkiego i zagadnienia *intrinsece malum*. Polemizuje on ze zwolennikami proporcjonalizmu i konsekwencjalizmu⁵, zarzucając im niedostrzeżenie istotnych niuansów tekstu encykliki. Zwraca uwagę, że to sformułowania zawarte w paragrafach 78. i 82. są: „doktrynalnym sednem całej encykliki i jednym z filarów jej argumentacji” (Rhonheimer 1999, 162)⁶. Równie wszechstronnej i uważnej analizy krytyki *Veritatis splendor* autorstwa proporcjonalistów i konsekwencjalistów dokonuje William May (†2014; May 1999, 211-239).

Z pewnością dla każdego pożyteczna będzie lektura obszernej, hiszpańskojęzycznej pracy zbiorowej *Comentarios a la Veritatis splendor*⁷. Obok głównych zagadnień z encykliki praca ta wielokrotnie zwraca uwagę na dzisiejszy kontekst kulturowy, bez czego nie można zrozumieć papieskiego nauczania. We wprowadzeniu redaktor tego opracowania Gerardo del Pozo Abejón wskazuje na dwa główne powody powstania *Veritatis splendor* – przyczyna wewnętrzkościelna to kryzys teologii moralnej, natomiast od strony zewnętrznej jest to kryzys współczesnej kultury i moralności (del Pozo Abejón 2002, 189-230). Szerzej o tym kontekście kulturowym pisze Gilberto Gutierrez (Gutierrez 2002, 233-262), a Enrique Perales z Salamanki zwraca uwagę na różne nowożytny nurty irracjonalne, których pochodną jest współczesny kryzys (Perales 2002, 277nn). Dario Composta koncentruje swoją uwagę na wiodących trendach w posoborowych przemianach w postrzeganiu moralności i wyodrębnia trzy okresy w rozwoju tzw. nowej moralności: 1950-1968 – ujawnienie

⁴ “This kind of freedom is possible only if there are true goods, which constitute the purposes of human living and which are given prior to our choices [...]. Genuine freedom means the willing of what is truest and best for human persons. This way of understanding freedom has its roots deep in the Christian theological tradition” (Johnstone 1996, 168).

⁵ Martin Rhonheimer i William May w tym kontekście wymieniają takich teologów, jak: Louis Janssens, Joseph Fuchs, Bruno Schüller, Joseph Selling, Franz Scholz, Richard McCormick. Wszyscy oni odrzucili papieską krytykę, obstając przy swoich poglądach.

⁶ „Aby określić przedmiot danego czynu, decydujący o jego jakości moralnej, trzeba przyjąć perspektywę osoby działającej. Przedmiot aktu chcenia stanowi bowiem czyn wybrany w sposób wolny [...]. Za przedmiot określonego aktu moralnego nie można uznać jakiegoś procesu [...] należącego do porządku fizycznego [...]. Przedmiot ten jest wszak bezpośrednim celem świadomego wyboru, który określa akt chcenia osoby działającej” (Jan Paweł II 1993, 78).

⁷ Red. Gerardo del Pozo Abejón. 2002 (wyd. 1: 1994). Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.

się ważniejszych aspektów tego nurtu i jego kształtowanie się w kontekście soborowym; 1968-1980 – okres rozwoju i utrwalenia się nowej moralności; okres po roku 1980 to czas widocznych, otwartych konfliktów z oficjalną nauką Kościoła (Composta 2002, 308nn). José R. Flecha Andrés z uznaniem pisze o biblijnej warstwie encykliki Jana Pawła II (Flecha Andrés 2002, 361-382). Wizję antropologiczną encykliki *Veritatis splendor* przedstawia Réal Tremblay z rzymskiej Academia Alfonsiana. Uwypukla zwłaszcza prawdę o godności ludzkiej wolności, ale także jej dramacie, by w końcu wskazać na Chrystusa jako wyzwoliciela człowieka (Tremblay 2002, 403-428). Dla Servaisa Pinckaersa szczytem moralności chrześcijańskiej jest ewangeliczne nowe prawo, z czym łączy się wskazanie na konieczność łaski w życiu moralnym (Pinckaers 2002, 475nn). Rozdział napisany przez Martina Rhonheimera koncentruje się na tematyce autonomii i teonomii moralnej, z akcentem na kategorię uczestnictwa oraz na potrzebę łączności między etosem doczesnym i etosem zbawczym (Rhonheimer 2002, 543-578). Dość obszernie, uwzględniając intuicje i naukę św. Augustyna i św. Tomasza z Akwinu, Niceto Blázquez tłumaczy istotę i potrzebę prawa naturalnego, by na koniec podkreślić: „Prawo naturalne jest głosem rozumu otwartego na prawdę, która prowadzi każdego człowieka ścieżkami prawdziwej wolności i miłości do źródła szczęścia, które można znaleźć tylko w Bogu” (Blázquez 2002, 618). W tym hiszpańskim komentarzu jest również rozdział autorstwa Livio Meliny, który pisze o sumieniu w kontekście prawdy (Melina 2002, 619-650). Z kolei zagadnienie opcji fundamentalnej uczynił przedmiotem swoich rozważań Guido Gatti, uwzględniając kontekst biblijny oraz różne aspekty psychologiczne (Gatti 2002, 651-692). Angel Rodríguez Luño, omawiając naukę o czynie moralnym, wyjaśnia kwestię czynów wewnętrznie złych (Rodríguez Luño 2002, 693-714). Bartholomew Kiely dostrzega różne implikacje *Veritatis splendor* dla rozumienia i nauczania teologii moralnej szczegółowej, zawsze z akcentem na moralność osobistą (Kiely 2002, 715-738). Z kolei dla Vittorio Possentiego, w ostatnim rozdziale tej książki, przedmiotem zainteresowania jest możliwość odnowy życia społecznego w świetle założeń encykliki Jana Pawła II (Possenti 2002, 739nn). *Comentarios* to ważny głos w dyskusjach nad przesłaniem i wezwaniami *Veritatis splendor* oraz nad jej znaczeniem nie tylko dla samej teologii moralnej, ale dla kultury w ogóle⁸.

⁸ Z obszaru języka hiszpańskiego warto również wspomnieć specjalny, poświęcony encyklice, numer czasopisma *Moralia. Revista de ciencias morales* z roku 1994. Autorami komentarzy są tam Marciano Vidal (*Opción fundamental y conciencia moral en la encíclica Veritatis splendor*, 5-30), José Ramón Lopez de la Osa (*Libertad y autonomía moral*, 31-50), Bartolomé Bennassar (*La razón moral es también teleológica*, 51-56), José Vico Peinado (*Ética y magisterio en la Veritatis splendor*, 67-92), José Antonio Lobo (*La Veritatis splendor y la ética civil*, 93-106). M. Vidal szerzej na

Wartościowe opracowanie kwestii antropologicznej zostało wszechstronnie przedstawione w książce *L'antropologia della teologia morale secondo l'enciclica Veritatis splendor*⁹. Jest to zapis referatów i głosów z dyskusji, z sympozjum z 2003 roku, zorganizowanego przez Kongregację Nauki Wiary, gdzie znalazł się także specjalny list Jana Pawła II. Papież podkreśla tam, że „rozpoczynanie od Chrystusa, kontemplowanie Jego Oblicza, trwanie w naśladowaniu Go, to nauczanie, jakie *Veritatis splendor* stale nam ofiaruje”. Przypomina w związku z tym, że fundamentalnym źródłem „dla moralności chrześcijańskiej nie jest kultura ludzka, ale Boży zamysł w stworzeniu i odkupieniu. W tajemnicy paschalnej i tajemnicy naszego usynowienia wyłania się w całym swoim blasku pierwotna godność człowieczeństwa” (Jan Paweł II 2003, 23-24). Poszczególne rozdziały tego opracowania przedstawiają takie istotne aspekty katolickiej wizji antropologicznej, jak fundament chrystologiczny (Angelo Scola), antropologia usynowienia (Réal Tremblay, Romanus Cessario), spór między autonomią moralną i etyką wiary (Eberhard Schöckenhoff), relacja natury do nadnatury (Massimo Serretti), nowe akcenty w nauce o prawie naturalnym (André-Marie Jérumanis), różne aspekty kontekstu eklezjologicznego wobec chrześcijańskiej antropologii (Livio Melina, Paul McPartlan).

Szczególnie pouczającym komentarzem do głównych zagadnień encykliki Jana Pawła II jest *Sharing Christ's Virtues: For a Renewal of Moral Theology in Light of Veritatis Splendor*¹⁰. Autor, Livio Melina, analizuje i w twórczy sposób rozwija raczej fundamentalne niż szczegółowe nurty myśli Jana Pawła II. Stąd główna perspektywa tego studium to chrystocentryczny i eklezjalny charakter wizji moralności chrześcijańskiej. Dlatego Melina najpierw odczytuje kulturowy i teologiczny kontekst dzisiejszej moralności, akcentuje konieczność moralności wiary, dobrego życia, spojrzenia aretologicznego i zbawczego ukierunkowania życia moralnego chrześcijanina. W ujęciu chrześcijańskim nie wolno moralności pozbawiać wymiaru świętości, biblijnego i eklezjalnego zakorzenienia, a więc i bliskości z duchowością, dzięki czemu życie moralne człowieka wierzącego staje się prawdziwie naśladowaniem i ży-

temat *Veritatis splendor* wypowiedział się w *La proposta morale di Giovanni Paolo II. Commento teologico-morale all'enciclica Veritatis splendor* (1994. Bologna: EDB).

⁹ *L'antropologia della teologia morale secondo l'enciclica Veritatis splendor. Atti del simposio promosso dalla Congregazione per la Dottrina della Fede*, red. Réal Tremblay, Luis F. Ladaria, Angel Rodríguez Luño. 2006. Vatican City: LEV. Moja recenzja tej publikacji ukazała się w czasopiśmie *Teologia i Moralność* 2009 (5), 268-270, na temat niektórych aspektów przedpapieskiej wizji antropologicznej i ich późniejszego ujawnienia się w *Veritatis splendor* por. Savage 2013, 19-51; Weigel 2010, 259-267.

¹⁰ Livio Melina. 2001. *Sharing Christ's Virtues: For a Renewal of Moral Theology in Light of Veritatis Splendor*, transl. William E. May. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.

ciem w Chrystusie¹¹. Wobec oczywistego współczesnego kryzysu moralnego i zamętu w sferze dobra i zła, głos papieski jest mocnym wezwaniem do przywrócenia „moralnej powagi”. Jest oczywiste, że to szerzący się „relatywizm moralny leży u podstaw najpoważniejszych problemów społecznych” (Doyle 1993, 13). Podsumowując różne aspekty papieskiego zamysłu Janet E. Smith z Uniwersytetu w Dallas podkreśla, że Jan Paweł II usiłuje pokazać „związki między miłością Chrystusa, dziesięcioma przykazaniami, ludzką godnością, prawem naturalnym, autentyczną wolnością człowieka, właściwym korzystaniem z sumienia i praw człowieka”, wzywając zarazem teologów, by należycie objaśniali wiernym te zagadnienia i nie dawali im powodów do zamieszania (Smith 1993, 15).

Papieskie nauczanie, zwłaszcza na temat samej moralności chrześcijańskiej i jej wykładu w teologii moralnej, znalazło uważnych czytelników i komentatorów wśród uczestników dwóch konferencji, których wypowiedzi znalazły się w publikacji pt. *Prophecy and Diplomacy: The Moral Doctrine of John Paul II*¹². Przedmiotem refleksji jezuickich autorów są zarówno zagadnienia metodologiczne i fundamentalne, jak również szczegółowe, gdzie zasady podstawowe aplikuje się do różnych zagadnień i obszarów ludzkiego życia i zaangażowania. Tacy teologowie i etycy, jak James Schall, Patrick J. Lynch, John J. Conley, Ronald A. Mercier, Arthur R. Madigan czy John M. McDermott tłumaczą tu takie kwestie, jak metafizyczny fundament moralności, jej zbawczy i chrystocentryczny charakter, ale i filozoficzny i społeczny kontekst samej encykliki *Veritatis splendor*. Z kolei wybrane konkretne tematy z zakresu życia moralnego chrześcijanina, jak np. kultura, demografia, ekonomia, życie małżeńskie, czy etyka życia podejmują obok wyżej wspomnianych m.in. Avery Dulles, Robert J. Spitzer, Martin X. Moleski. Opracowanie to jawi się jako cenne, stosunkowo całościowe ujęcie założeń i prezentacji katolickiej nauki moralnej, zawartej tak w *Veritatis splendor*, jak i w innych dokumentach i wypowiedziach Jana Pawła II. We wprowadzeniu jeden z redaktorów, J.J. Conley, z uznaniem podkreśla „szczególne znaczenie moralnych wypowiedzi tego pontyfikatu”, albowiem Jan Paweł II „stworzył prawdziwą bibliotekę dokumentów, dotyczących najbardziej newralgicznych, spornych kwestii moralnych” (Conley 1999, XIV).

¹¹ Tłumacz i autor przedmowy W.E. May pisze: “I was captivated by Msgr. Melina’s wonderful presentation of the Christian moral life as essentially a following of Christ, one shaped inwardly by Christian virtues, gifts from God himself, enabling Jesus’ disciples to be true to their vocation to holiness. I am confident that readers of this book will find that it opens their eyes to the beauty and depth of the Christian moral life as one enlivened by God’s very own love. Although marked with the cross, for after all Jesus told us to follow him we must take up our cross daily, the Christian moral life is above all a pilgrimage to beatitude, to fulfillment in Christ, who will indeed be our ‘Simon of Cyrene’, ready to help us bear any crosses he may give us.” May 2001, IX-X.

¹² Red. John J. Conley, Joseph W. Koterski. 1999. New York: Fordham University Press.

2. Warstwa biblijna

Wielokrotnie i najczęściej z uznaniem różni komentatorzy wypowiadają się o biblijnej warstwie encykliki Jana Pawła II. Jak podkreśla Servais Pinckaers, w zgodzie z wezwaniem Vaticanum II *Veritatis splendor* „przywraca głębokie i trwałe więzy między teologią moralną a Pismem Świętym, szczególnie z Ewangelią” (Pinckaers 1999, 19). Tę fundamentalną rolę Słowa Bożego dla zrozumienia i przyjęcia autentycznej wizji życia moralnego dostrzega również Germain Grisez (†2018), gdy wskazuje na papieski „inspirujący wykład nauki ewangelicznej o naśladowaniu Chrystusa” (Grisez 1993, 1329). Dla Johna Grabowskiego z Katolickiego Uniwersytetu Ameryki w spotkaniu młodego człowieka z Jezusem Chrystusem należy rozpoznać spotkanie każdego ze Zbawicielem, gdyż każdy jest wezwany do zostania uczniem Mistrza z Nazaretu. Ta ewangeliczna, „dramatyczna antropologia” z pierwszego rozdziału encykliki tak naprawdę przenika cały papieski dokument, gdyż Chrystusowe powołanie jest darem ofiarowanym wszystkim¹³.

Takie ujęcie chrześcijańskiej nauki moralnej dowartościowują również niekatolicki teologowie, jak anglikanie Oliver O'Donovan i Joan Lockwood O'Donovan, metodysta L. Gregory Jones czy (z pewnymi zastrzeżeniami) luteranie Gilbert Meilaender i David Yaego¹⁴. Meilaender sięga do klasycznych pojęć i tez reformacji, by bezskutecznie, jak sądzi, doszukiwać się w encyklice wyraźniejszego dowartościowania „samej wiary” na drodze zbawienia (choć dostrzega cenny akcent na „samą łaskę”), a nie tak mocnego podkreślenia roli przykazań jako „warunku” pójścia za Chrystusem. Teolog ten porównuje papieski tekst z analogiczną interpretacją Karla Bartha. Meilaender podkreśla, że Barth poszedł dalej i wskazał na konieczność nawrócenia i polegania na wierze, czego nie dostrzega u Jana Pawła II¹⁵. Z kolei David Yaego dostrzega dużo podobieństwa w ewangelicznej wizji życia moralnego między Janem Pawłem II a Lutrem.

¹³ “For John Paul II moral theology proceeds from and is ordered to an encounter between the human person and Christ. The Church and its teaching and sacramental life is the place where this transformative encounter takes place. These notes sounded most forcefully in the document’s first chapter are reprised in different ways and in different style and subject matter in those which follow” (Grabowski 2012, 143).

¹⁴ Por. O'Donovan 1993, 1550-1552; tenże 2005; tenże 2019, 18; Lockwood O'Donovan 2019, 6-8; Jones 1994, 19-20; Meilaender 1995, 226nn; tenże 2013, 41-46; Yaego 1998, 163-191. O. O'Donovan jeszcze raz wyraził pochwałę *Veritatis splendor*, nazywając ją „wielką encykliką na temat teorii moralnej”. Por. O'Donovan 2013, 25, przyp. 8.

¹⁵ Na ten zarzut odpowiedział Richard McBrien, widząc w pewnym zakresie *Veritatis splendor* jako ciąg dalszy papieskiej adhortacji *Reconciliatio et poenitentia* z 1984 roku. Jak pisze, dostrzeżenie tego powiązania obu dokumentów pozwoliłoby Meilaenderowi znaleźć odpowiedź na jego zarzut o braku wezwania do nawrócenia. Por. Jones 2008, 94.

Katolik David A. Jones z angielskiego St. Mary's University wyraźnie docenia troskę papieża o odnowę teologii moralnej, jednoznaczny akcent na podstawowe znaczenie Słowa Bożego i jego medytację na temat spotkania młodego człowieka z Chrystusem. Tym samym bowiem moralność chrześcijańska koncentruje się na spotkaniu i relacji z Chrystusem jako koniecznym początku życia moralnego. Wyraźne ubliżenie teologii moralnej jest szczególną, osobistą zasługą polskiego papieża, w czym, jak twierdzi Jones, nie ma sobie równych (Jones 2008, 90-91). Opinię tę podziela luteranin Bernt Wannewetsch¹⁶. Nawet jezuita Richard McCormick (†2000), skądinąd krytyk *Veritatis splendor*, określił papieską medytację nad tekstem ewangelicznym jako „powiew świeżego powietrza” (McCormick 1994, 484). Zgadza się też z sugestią Ronalda Modrasa, że w tym tekście można rozpoznać osobiste doświadczenie i sformułowania Jana Pawła II. Thomas Stegman idzie krok dalej i biorąc pod uwagę różne papieskie wypowiedzi, próbuje odczytać ceną, papieską metodę interpretacji tekstów biblijnych (Jones 2008, 92-93; Stegman 2007, 47-64)¹⁷.

Natomiast bez szczególnego entuzjazmu pisze o tym katolicki teolog z Notre Dame Richard McBrien (†2015) w protestanckim czasopiśmie „The Christian Century”¹⁸. Krytycznie o biblijnej warstwie *Veritatis splendor* wypowiadają się również tacy autorzy, jak dominikanin Gareth Moore (†2002), Charles Curran, biblista Tom Deidun czy Helen Oppenheimer (†2022), zarzucając papieżowi zafałszowanie i zmanipulowanie oryginalnego sensu ewangelicznego spotkania młodzieńca z Chrystusem, co miałyby mieć na celu jedynie wypuklenie posłuszeństwa przykazaniom (Moore 1994, 81; Curran 2005, 52nn; Deidun 1998, 15-16; Oppenheimer 1994, 35-37). Natomiast na pozytywny wydzźwięk warstwy biblijnej zwraca uwagę znany, anglikański teolog Michael Banner, doceniając zwłaszcza część I i III encykliki. Zarazem krytycznie odnosi się do części II jako nazbyt filozoficznej i racjonalistycznej. Żałuje ponadto, że papież nie przedstawił całościowej, teologicznej wizji życia (moralności) na bazie Bożego stworzenia, pojednania i odkupienia, które dokonało się w Jezusie Chrystusie (Banner 1994, 8-10). Szczególne uznanie dla papieża wyraził Keith Ward, znany anglikański filozof i teolog z Oksfordu.

¹⁶ “[...] in relation to the use of Scripture in moral theology John Paul II is a great theologian, measured not only against his own generation but by the measure of the last 1000 years of Catholic moral theology.” Jones 2008, 103. Wannewetsch określa jako „profetyczne” papieskie odwoływanie się do Biblii, nie tylko w *Veritatis splendor*, ale i w *Evangelium vitae*. Por. Wannewetsch 1998, 186-187.

¹⁷ O biblijnej odnowie teologii moralnej uwzględniającej wizję *Veritatis splendor* por. Murphy 2004, 403-444.

¹⁸ “The first chapter is a detailed outline of the biblical basis for Catholic moral teachings. It is a presentation that, for the most part, mainline Protestants, Anglicans and Orthodox could join with progressive Catholics in endorsing. Conservative Catholics looking for some reinforcement might feel disappointed” (McBrien 1993, 1004).

Veritatis splendor to uważnie i świetnie uargumentowany wykład nauki chrześcijańskiej na temat moralności, pokazujący jak nauka katolicka łączy w tym zakresie wiarę i rozum. Ward widzi tu oczywisty wymiar personalistyczny i chrystologiczny zarazem, gdyż w ujęciu papieża całe życie moralne znajduje swoją kulminację w osobie Jezusa i wielkim przykazaniu miłości Boga i bliźniego (Ward 2006, 4-5).

Luteranka z USA Lois Malcolm dostrzega, jak bardzo ewangeliczny tekst uświadamia i sytuuje chrześcijańską etykę w kontekście spotkania ja-ty, nadając jej dialogalny i personalistyczny charakter. Pokazuje też wewnętrzny związek moralności i wiary – z jednej strony chrześcijaństwo zawiera w sobie nieusuwalne przesłanie moralne, gdyż miłość Boga musi przełożyć się na miłość bliźniego, a z drugiej strony moralność jest w swej istocie religijna, gdyż to w Jezusie Chrystusie chrześcijanin znajduje kształt życia moralnego i moc do jego realizacji. Dużo uwagi autorka poświęca także papieskiej wizji wolności, antropologicznym i chrystologicznym aspektom etyki chrześcijańskiej, a zarazem wskazuje na rozbieżność jej niektórych elementów z teologicznymi założeniami protestanckimi (Malcolm 1998, 159-184; Nowosad 2015, 105-106). Podobnie dla profesora teologii luteranckiej Roberta Benne lektura encykliki Jana Pawła II ukazuje „jasność, wagę, rzetelność, bogactwo i pełnię [katolickiej] tradycji moralnej”, wobec której jego własna etyka luterancka jawi się jako „zagmatwana i dezorientująca” (Benne 1994, 272). Nawet jeżeli papieski akcent wzywający teologów do wierności oficjalnemu nauczaniu Kościoła jest dla niego nie w pełni do przyjęcia, przyznaje, że także u luteranów powinno się uznać podstawową rolę biskupów i teologów w posłudze Kościoła. Kontekst protestancki i ekumeniczny dla refleksji moralnej z licznymi odwołaniami do *Veritatis splendor* uwypukla w swoim opracowaniu jezuita James T. Bretzke (Bretzke 2004; Nowosad 2016, 245-246)¹⁹.

Nauczanie papieskie rzadko znajduje poważne reakcje ze strony chrześcijańskiego prawosławia, tak było również w przypadku encykliki *Veritatis splendor*. Metropolita Alexander M. Stavropoulos, wcześniej wieloletni profesor teologii na Uniwersytecie Ateńskim, wyraził przekonanie, że to chrześcijańskie nauczanie Jana Pawła II przejawia poważne braki. Nawet jeśli można wyrazić pewne uznanie dla papieża, wskazując na cenne rozważanie Słowa Bożego i przywoływanie opinii Ojców Kościoła, grecki teolog zwraca uwagę

¹⁹ W tekście napisanym po śmierci papieża Oliver O'Donovan zwrócił uwagę na znaczenie głosu Jana Pawła II dla wszystkich chrześcijan, nie tylko dla katolików: “By reconceiving the papal role as a teaching-preaching ministry, he [John Paul II] gave voice to the central institutions of the Roman Catholic Church that was more than an institutional voice. It was a voice proclaiming the Gospel of Jesus Christ in late twentieth-century ways that Christians from all quarters, as well as non-Christians, had to recognise as authentic Christian proclamation, and had to respond to somehow” (O'Donovan 2005).

na brak podejścia pastoralnego. Ubolewa też, że tego typu dokument, będący „przesłaniem dla całego świata” (!), nie został wcześniej skonsultowany z przedstawicielami innych tradycji chrześcijańskich. Zaznacza równocześnie, że nawet jeśli jego uwagi wyrażają pewną krytykę encykliki, czyni to „prawdziwie w miłości” (Stavropoulos 1996, 155-157).

3. Prawo naturalne

W kontekście prawa naturalnego jednoznacznym dowartościowaniem papieskiego personalizmu jest esej Janet E. Smith. Autorka dostrzega, jak wyraźnie Jan Paweł II odrzuca biologistyczne pojmowanie natury ludzkiej i prawa naturalnego, akcentując centralne znaczenie sumienia i dowartościowując godność osoby ludzkiej, jej wolność i podmiotowość w życiu moralnym (Smith 1998, 56-64)²⁰. Na koniec swojej refleksji Smith przywołuje nr 90. encykliki, wypuklając myśl papieża, że: „powszechność i niezmienność normy moralnej ujawnia, a zarazem stoi na straży godności osobowej, to znaczy nienaruszalności człowieka, na którego obliczu jaśniej blask Boży”. Wszystkie encykliki Jana Pawła są świadectwem i wyrazem troski o fundamentalną godność każdej osoby ludzkiej, jej wolności i podmiotowości. Szereg wypowiedzi hierarchów Kościoła dało świadectwo wagi, ale i konieczności takiej wypowiedzi papieża wobec zamętu aksjologicznego i moralnego, coraz bardziej charakteryzującego współczesną kulturę. Można tu wspomnieć nazwiska kardynałów i biskupów amerykańskich, i innych, jak: Roger Mahoney, Bernard Law (†2017), Donald Wuerl, Adam Maida, J. Francis Stafford, John R. Quinn (†2017), Cahal Daly (†2009), Jean-Marie Lustiger (†2007), Joseph Bernardin (†1996) czy Basil Hume (†1999). Ten ostatni, katolicki prymas Anglii, nazwał encyklikę „dokumentem profetycznym, który nie straci swego znaczenia [nawet] za 500 lat”. Natomiast belgijski kardynał Godfried Daneels (†2019), nie negując znaczenia tego dokumentu, napisał, że to „nie jest najlepsza z papieskich encyklik” (McCormick 1994, 482-483).

Papieskie przesłanie z całą mocą zakorzenia etykę chrześcijańską w Bogu, a więc w Chrystusowej miłości i łasce Ducha Świętego. Twierdzi tak Servais Pinckaers, podkreślając zarazem, że nie jest ona tym samym „mniej ludzka”, sięgając do Dekalogu i zawartego w nim prawa naturalnego (Pinckaers 2020, 449)²¹. Wyjaśnia też, jak papież nie ogranicza się do potwierdzenia ważności

²⁰ “Both natural law and personalism find truth and freedom meeting in the human conscience [...]. Because the natural law is perfective in the human person, and because it is through his free choices that man perfects himself, conscience is central to the moral life” (Smith 1998, 63).

²¹ Por. Servais Pinckaers, *Reflections on Veritatis Splendor*, “The National Catholic Bioethics Quarterly”, 20(2020), nr 3, s. 449.

prawa naturalnego, ale w oryginalny sposób uwypukla jego harmonijny związek z wolnością, rozumem i sumieniem. U fundamentu takiej nauki jest akcent na „pierwszeństwo osoby” w jej cielesno-duchowej jedności „jako podmiotu moralnego, stworzonego na obraz Boży i ku Bogu zwróconego”²². Ponieważ to sam Bóg w swojej mądrości oświeca ludzki rozum i pozwala mu poznać dobro, encyklika także tutaj potwierdza nieusuwalny związek między wolnością i prawdą jako swój fundament, i pierwszą zasadę.

Szereg interesujących i inspirujących refleksji katolickich, i protestanckich autorów na temat prawa naturalnego można znaleźć we wspomnianej już pracy zbiorowej *A Preserving Grace*. Nie jest to komentarz do *Veritatis splendor*, ale zawiera wiele cennych odwołań do tej encykliki. Ostatnio zwłaszcza wśród protestantów amerykańskich ma miejsce nowe podejście do tej tematyki, także wskutek wypowiedzi Kościoła katolickiego i debat z katolickimi teologami i etykami. Bez wątpienia wyjątkową inspiracją jest tu właśnie encyklika *Veritatis splendor* (Mudge 1996, 158-163; Birmelé [i in.] 1995). W dyskusji z protestantami katolicką doktrynę prawa naturalnego przedstawili w *A Preserving Grace* dwaj amerykańscy autorzy – Robert P. George (Robert P. George 1997, 157-161) i Russell Hittinger (Hittinger 1997, 1-30). Ze strony protestanckiej Carl Braaten (†2023) zwraca uwagę na luterzańskie przekonanie, że prawo naturalne – w co wierzył Marcin Luter – należy rozumieć jako przygotowanie na „dobrą nowinę łaski Bożej”. Jest ono wyrazem aktywności Boga w świecie jako tzw. porządek stworzenia (Braaten 1997, 35-36). Kalwinistka Susan Schreiner z trudem, ale znajduje miejsce na ideę prawa naturalnego w myśli Kalwina i późniejszej teologii reformowanej (Schreiner 1997, 51-76). Natomiast bardziej ostrożny jest w tym Timothy George (Timothy George 1997, 77-83). Daniel Westberg (†2017), mimo sympatii do prawa naturalnego, nie lekceważy dawnej, protestanckiej podejrzliwości co do tej koncepcji (Westberg 1997, 103-117). Z kolei z odważną krytyką współczesnego rozumienia praw człowieka w kontekście prawa naturalnego występuje Joan Lockwood O'Donovan. Widzi tam ubóstwo, a nawet zupełny brak fundamentu teologicznego, co sprawia, że dochodzi do wypaczenia tej cennej idei w kierunku subiektywizacji, indywidualizacji i woluntaryzmu (Lockwood O'Donovan 1997, 154-156). Szerzej temat Bożego prawa moralnego, także w świetle licznych odniesień do pism Marcina Lutra, omawia Reinhard Hütter, wielokrotnie przywołując liczne tezy *Veritatis splendor*. Ten luterński teolog (od 2004 roku katolik) dostrzega w papieskim wykładzie cenną zachętę do ponownego

²² “The encyclical takes a very clear position concerning these fundamental problems [opposing freedom to nature], in favor of a concept which unifies and harmonizes the human person in his various elements and activities and in his relationship to nature, understood as spiritual as well as bodily. This viewpoint proceeds from a keen awareness of the primacy of the person as a moral subject, created in the image of God and ordered to God” (Pinckaers 2020, 452).

spojrzenia na Dekalog jako wyraz bliskości i dobroci Bożej woli (Hütter 1998, 84-114)²³.

Kilka protestanckich opinii, o rozmaitym wydźwięku na temat papieskiego nauczania, opublikowano w „Studies in Christian Ethics” w 1994 roku. Anglikański etyk Nigel Biggar widzi *Veritatis splendor* jako dokument profetyczny i podziela papieską krytykę postmodernizmu, która moralność postrzega jedynie w kategoriach indywidualnych preferencji, a tymczasem jest to „kwestia prawdy”. Dostrzega w nauce papieskiej wpływy J. Finnisa, G. Griseza, A. MacIntyre czy Ch. Taylora. Biggar przyznaje, że w nauce o sumieniu, prawie moralnym czy opcji fundamentalnej znajduje wiele wspólnego z papieżem, także jeśli chodzi o problem czynów wewnętrznie złych, a przez to zawsze zakazanych. Nie zgadza się natomiast co do pewnych ocen szczegółowych, np. z zakresu etyki seksualnej, czy co do roli teologów moralistów (Biggar 1994, 11-13). Inny anglikanin John Milbank widzi w encyklice cenny akcent na teleologiczne ukierunkowanie ludzkiego czynu i chwali papieża za autentycznie tomistyczne ujęcie prawa naturalnego. Natomiast z dystansem odnosi się do tych partii *Veritatis splendor*, które mocno akcentują autorytet Kościoła. Dostrzega jednak pewną pozytywną rolę Magisterium Kościoła, które jasno wypowiada się na istotne tematy²⁴. Dla metodysty Stanleya Hauerwasa główną wartością encykliki jest przywrócenie teologicznego charakteru samej teologii moralnej, gdyż chrześcijańskiej etyki nie wolno oddzielać od fundamentu doktrynalnego. Widać to szczególnie tam, gdzie papież pięknie pisze o męczeństwie (Hauerwas 1994, 16-18)²⁵. Hauerwas uważa *Veritatis splendor* za tekst ważny i użyteczny nie tylko dla katolików, choć żałuje, że nie ma tam więcej o znaczeniu cnót dla życia moralnego, o czym sam wielokrotnie pisał. Równie pozytywne uwagi Hauerwasa, na temat papieskiej wizji moralności chrześcijańskiej, można znaleźć w tekście napisanym wspólnie z Davidem Burrellem (†2023), katolickim filozofem z Notre Dame (Burrell, Hauerwas 1994, 21-23). Natomiast kalwinista z Holandii Harry Kuitert

²³ Risto Saarinen, luteranśki teolog z Helsinek, analizuje papieskie rozumienie natury ludzkiej jako fundamentu moralności, dopatrując się tutaj nawet nachylenia monistycznego (Saarinen 1998, 115-136). Do pytań i wątpliwości protestanckich odniósł się James F. Keenan z Boston College (Keenan 1998, 262-288). Na temat protestanckiego podejścia do doktryny prawa naturalnego szereg opinii można znaleźć w *Searching for a Universal Ethic: Multidisciplinary, Ecumenical and Interfaith Responses to the Catholic Natural Law Tradition*. 2014. Red. John Berkman, William Mattison III, Grand Rapids: Eerdmans. Por. także Nowosad 2016, 119-132; tenże 2007, 443-462.

²⁴ “In general, therefore, the defence of universal negative precepts in this document is in line with a recovery of a genuine Thomist perspective on natural law, whereas the transcendentalism eschewed is bound up with modern perversions of this tradition. Here, we receive an authentic teaching” (Milbank 1994, 30).

²⁵ Szerzej na temat męczeństwa w świetle *Veritatis splendor* por. Berkman 1994, 64-72; Nowosad 2020, 47-59.

(†2017) twierdzi, że encyklika z gruntu fałszywie przedstawia etykę jako taką, gdyż nie ma ona nic wspólnego z objawieniem czy naturą, a jest raczej pochodną doświadczenia i „realnego życia”, stąd słusznie jest indywidualistyczna i subiektywistyczna (Kuitert 1994, 19-21)²⁶. Nie tak jednostronnie, ale z wielu punktów widzenia negatywnie, ocenia encyklikę Jean Porter z University of Notre Dame. Odrzuca ona akcentowanie absolutnego charakteru prawa moralnego, czy przypisywanie papieskiemu nauczaniu szczególnego charakteru (Porter 1995, 201-219)²⁷.

4. Konsekwencjalizm, proporcjonalizm, *intrinsic malum*

Już w pierwszych komentarzach do *Veritatis splendor*, które ukazały się w brytyjskim „The Tablet” jesienią 1993 roku, zwolennicy teleologicznych teorii etycznych jednoznacznie zakwestionowali papieską krytykę (Nowosad 1994, 101-107). Chodzi tu szczególnie o trzech teologów – Josefa Fuchsa (†2005), Richarda McCormicka i Bernharda Häringa (†1998). McCormick zarzuca papieżowi, że niewłaściwie rozumie proporcjonalizm i teorię czynów *intrinsic malum*. Konieczne jest tu bowiem ujęcie przedmiotu czynu „w sensie szerokim”, obejmującym wszystkie moralnie istotne okoliczności, co oznacza, że „działanie [ludzkie] nie może być osądzone jako moralnie złe jedynie ze swej treści materialnej, czy ze swego przedmiotu w sensie wąskim i ograniczonym” (McCormick 1993, 1411). Według Fuchsa encyklika błędnie przedstawia teorię opcji fundamentalnej. Nie należy jej bowiem rozumieć jako określonego, pojedynczego czynu (wyboru), ale raczej jako proces zmierzający do takiego wyboru. Ponieważ opcja fundamentalna i wybory kategorialne dokonują się na innym poziomie działania tego samego podmiotu, nie wolno ich podobnie kwalifikować i oceniać moralnie (Fuchs 1993, 1444-1445). Natomiast krótki tekst Häringa jest pełen pretensji i oskarżeń. Według niego papież (nie tylko tutaj) przejawia „głęboką nieufność w stosunku do wszystkich teologów”, a celem encykliki jest tak naprawdę wymuszenie posłuszeństwa względem „wszystkich wypowiedzi papieskich”, a szczególnie wobec nauczania, że „stosowanie jakichkolwiek sztucznych środków regulacji urodzin jest wewnętrznie złe i grzeszne” (Häring 1993, 91-95).

Niektóre recenzje, zamieszczone m.in. w *The Tablet*, czy w angielskim *Studies in Christian Ethics*, są skrajnie negatywne, a nawet tendencyjne czy

²⁶ “The basic failure of the Encyclical seems to be its total remoteness from real life, in anthropology as well as morals. Recommendations about what people should do are put forward without any reference to what they actually do and why” (Kuitert 1994, 21).

²⁷ “The most serious weakness in the encyclical, in my view, lies precisely in that aspect that has attracted the widest attention, namely, in its ‘bracing’ defense of the absoluteness of the moral law” (Porter 1995, 203).

złośliwe. Były katolicki zakonnik Nicholas Peter Harvey uważa papieską ocenę współczesnej kultury za „tragicznie fałszywą”, a jego wizerunek Jezusa za „rażąco anachroniczny” (Harvey 1994, 14-15). Dla anglikańskiego etyka społecznego RONALDA PRESTONA (†2001) cały dokument Jana Pawła II to przykład autorytarnej i dyscyplinującej wypowiedzi władzy kościelnej (Preston 1994, 38-42). Według Hellen Oppenheimer (†2022) papieskie nauczanie jest zafane, „obskuranckie” i bez śladów otwarcia na myśl feministyczną (Oppenheimer 1994, 35-37). Linda Woodhead wyraża przekonanie, że cały dokument jest niespójny i niesprawiedliwie ocenia współczesnych etyków, a ponadto tekst „daje nieustanne świadectwo papieskiego zakłopotania nowoczesnością” (Woodhead 1994, 6). Podobnie krytyczne opinie, często zdecydowanie odrzucające papieską ocenę konsekwencjalizmu i proporcjonalizmu, można znaleźć u innych komentatorów *Veritatis splendor*, jak: Peter Knauer, Louis Janssens, Joseph A. Selling, Jan Jans, William C. Spohn, James Gaffney, Bernard Hoose, Jean Porter czy Lisa Sowle Cahill²⁸. Z kolei precyzyjną i rozbudowaną analizę tez i opinii tych autorów przedstawił William May, który ostatecznie stwierdza, że ich krytyka papieskiego nauczania zawartego w *Veritatis splendor*, sama zawiera poważne błędy i nieścisłości (May 1995, 465-483)²⁹.

Wbrew krytykom papieskiego nauczania Germain Grisez, wieloletni profesor teologii moralnej na amerykańskim Mount St. Mary's University, zdecydowanie broni wykładni *Veritatis splendor*. Nie bez dozy humoru konkluduje, że katolicycy teologowie odrzucający naukę encykliki „mają teraz trzy możliwości: przyznać, że się mylili, przyznać, że nie wierzą w Słowo Boże albo stwierdzić, że papież rażąco błędzi w interpretacji Biblii. Bez wątpienia wielu opowie się za trzecią możliwością” (Grisez 1993, 1331)³⁰. Podobnie

²⁸ Spośród wielu tekstów tych autorów można wskazać na następujące: Knauer 1994, 14-26; Spohn 1995, 83-105; Gaffney 1995, 60-71; Hoose 1995, 136-152; Janssens 1994, 99-113; Porter 1995, 205nn; Cahill 1993, 15-16. Szczególnie obszerną i szczegółową analizę encykliki Jana Pawła II daje J. Selling, wielokrotnie zarzucając jej brak precyzji terminologicznej, wewnętrzną niespójność, odejście od pierwszeństwa wymiaru osobowego (podmiotowego) w życiu moralnym na rzecz przedmiotu działania, a nawet niezgodność z główną tradycją katolickiej teologii moralnej. Por. Selling 1995, 11-70.

²⁹ W krótkiej recenzji dwóch komentarzy do encykliki *Veritatis splendor* anglikański teolog Robin Gill wskazał na paradoks, że to ze strony „swoich”, katolickich autorów Jan Paweł II doczekał się szczególnie ostrej krytyki, a nawet odrzucenia. Tymczasem według Gilla za swoją „przenikliwą mądrość” papież zasługuje na dużo więcej uznania, gdy wskazuje na „oczywiste sprzeczności wielu świeckich założeń moralnych”. Por. Gill 1995, 233. Pierwsza z recenzowanych publikacji zawiera głównie opinie o encyklice z „The Tablet”, natomiast w drugiej są recenzje dwunastu protestanckich i katolickich autorów, jak np.: Peter Baelz, Stephen Barton, Alec Graham, Walter Moberly czy Ann Loades.

³⁰ W tym kontekście warta uważnej lektury jest analiza Irene Alexander, która wobec konieczności rozróżnienia między bezpośrednim i pośrednim przerywaniem ciąży wykazuje, jak pewne sformułowania tzw. nowej teorii prawa naturalnego (G. Grisez, W. May) sprzeciwiają się fundamentalnym zasadom moralnym, zawartym w encyklice *Veritatis splendor*. Por. Alexander 2019, 28-46.

krytycznie o proporcjonalizmie i konsekwencjalizmie etycznym pisze Robert P. George (Robert P. George 1994, 24-25), Hadley Arkes (Arkes 1994, 25-29), Josef Seifert (2015, 7-37) czy austriacki biskup i teolog moralista Andreas Laun (Laun 1996, 253-294).

Odnosząc się do zagadnienia czynów wewnętrznie złych niektórzy krytycy *Veritatis splendor*, niekoniecznie kwestionując istnienie takich czynów, odrzucają papieskie rozumowanie i stosowaną terminologię. Są wśród nich: Karl P. Donfried, Peter Knauer, Vimal Tirimanna, Richard McCormick, Dietmar Mieth, Bernard Hoose, Joseph Fuchs, Louis Janssens, Jean Porter czy Marciano Vidal. Natomiast akceptację tej papieskiej nauki można dostrzec u takich teologów i filozofów, jak m.in.: John Finnis, William May, Germain Grisez, Martin Rhonheimer, Josef Seifert czy Gilbert Meilaender. W swoich uwagach o metodologii konsekwencjalistów i proporcjonalistów dominikanin S. Pinckaers dostrzega swoiste rozumienie finalizmu działania moralnego oraz reinterpretację zasady o podwójnym skutku. W efekcie o „słuszności” czynu decyduje „proporcjonalna kalkulacja skutków”, czyli „intencja podmiotu jest dobra, jeśli chce on spełnienia czynu, którego skutki są przeważająco dobre”. Taka metoda wnosi do moralności mentalność techniczną, gdyż sprowadza ocenę moralną ludzkiego czynu do „technicznej kalkulacji skutków” (Pinckaers 2020, 453)³¹. W podobny sposób wspomniani tutaj autorzy odnoszą się do problemu *fontes moralitatis actus* (Carlotti 2001, 127nn; Rodriguez Luño 1996, 47-75).

5. *Casus Curran*

Kontrowersyjna postawa, bezpośrednio po ukazaniu się encykliki *Humanae vitae* Pawła VI, uczyniła Charlesa Currana wyjątkowo znaną postacią w Kościele amerykańskim. Po pozbawieniu go prawa nauczania na waszyngtońskim Catholic University of America w roku 1986 przeniósł się na uniwersytet metodystyczny w Teksasie, z którym jest nadal związany. Należy do najbardziej zdecydowanych i wytrwałych krytyków *Veritatis splendor*. Już w swoim pierwszym komentarzu określił encyklikę jako „defensywną” oraz zarzucił jej szereg błędnych, a nawet karykaturalnych ujęć poglądów wielu współczesnych teologów katolickich. Uważa, że encyklika jest „rozczarowująca” i w sposób nietrafny przedstawia rzeczywisty obraz dzisiejszej, katolickiej teologii moralnej. Curran zarzuca Janowi Pawłowi II, że nie wykazuje

³¹ “This is the crux of the problem; the preponderance of a good effect over an evil effect, which is required by the theory of the double effect, should not be established, according to these ethicists, according to any material or temporal succession, but according to the proportional calculation of the effects” (Pinckaers 2020, 453).

żadnego zrozumienia dla „lojalnej opozycji” (za przedstawiciela której uważa samego siebie), która nawet jeśli ma odmienne zdanie na temat różnych kwestii szczegółowych, to pozostaje w „istotnej i fundamentalnej zgodzie [z Kościołem] co do sedna katolickiej tradycji moralnej” (Curran 1993, 14).

Swoje całościowe omówienie wizji chrześcijańskiego życia moralnego w ujęciu Jana Pawła II Curran zawarł w *The Moral Theology of John Paul II* z 2005 roku. Jak podkreśla, u podstaw rozumienia życia moralnego papież słusznie widzi kwestię antropologiczną, która jest postrzegana przede wszystkim w świetle relacji człowieka do Boga. Stąd częste u Jana Pawła II przywoływanie Konstytucji *Gaudium et spes* (Curran 2005, 93). Papież przekonuje, że to „Jezus Chrystus jest źródłem prawdy o osobie ludzkiej” (Curran 2005, 12), ale zarazem według Currana Jan Paweł II nigdy nie tłumaczy, jak „ludzki rozum dochodzi do prawdy” (Curran 2005, 15). Według Currana papież nie dostrzega, że Kościół ma nie tylko głosić prawdę, ale sam ma się jej uczyć (Curran 2005, 33). Papież często jawi się jako nieufny i krytyczny wobec współczesnej filozofii i kultury. Papieskiej wizji prawa naturalnego Curran stawia szereg zarzutów (Curran 2005, 109nn), zwłaszcza zarzut fizykalizmu czy biologizmu³². Jak pisze, „głównym założeniem *Veritatis splendor* jest nacisk na powszechne i absolutne normy moralne” (Curran 2005, 126), wobec których sumienie ma zawsze okazywać posłuszeństwo. Kryje się za tym legalistyczna, a przez to niewłaściwa koncepcja sumienia. Amerykański teolog zarzuca papieżowi, że często i błędnie formułuje swoje nauczanie moralne jako nieomyłne. Pisze dla przykładu: „W moim przekonaniu potępienie sztucznej antykoncepcji, bezpośredniego przerywania ciąży i innych praktyk nie jest ostatecznym ani nieomyłnym nauczaniem” (Curran 2005, 132). Niełatwo zauważyć, że konsekwencją takiego przekonania jest możliwość kwestionowania jakiegokolwiek nauki papieskiej (zwłaszcza w sferze moralnej), czemu Curran daje wyraz nie tylko w tej, ale i w innych publikacjach. Zastrzega, że nie neguje asystencji Ducha Świętego obiecanej magisterium Kościoła, ale to nie oznacza, że głos magisterium jest (zawsze) pewny, jest raczej opinią na określony temat, wobec której możliwe są inne opinie.

Jak już zaznaczono, odnośnie do sposobu korzystania z Pisma Świętego, Curran niejednokrotnie zarzuca papieżowi zafałszowywanie prawdziwego sensu tekstu biblijnego. Pisze, że „*Veritatis splendor* zniekształca sens chrześcijańskiej moralności, jaka znajduje się w Piśmie”, gdyż najważniejszy dla encykliki *Veritatis splendor* jest nacisk na posłuszeństwo Dekalogowi, a tymczasem moralność w rozumieniu biblijnym to dużo więcej niż takie posłuszeń-

³² “A strong criticism of John Paul II’s use of natural law was the problem of physicalism – the identification of the human moral act with the physical structure of the act. The problem of physicalism comes to the fore in papal sexual teaching” (Curran 2005, 251).

stwo. Moralność biblijna to „zmiana serca, nawrócenie, odpowiedź miłującemu Bogu, cnoty, postawy i dyspozycje charakteryzujące osobę chrześcijanina” (Curran 2005, 52). Nieraz pisząc o nauczaniu Jana Pawła II Curran używa sformułowań typu: „taką naukę proponuje współczesne magisterium hierarchiczne”, powołując się na cytaty biblijne (Curran 2005, 53-54). W tym sensie Curran krytykuje papieskie „używanie źródeł [teologii moralnej], jak Pismo, tradycja, rozum, a także chrystologia czy eschatologia” (Curran 2005, 89). Niejednokrotnie można znaleźć u Currana oceny typu: „Co oczywiście, Jan Paweł II mocno popiera i broni istniejącego hierarchicznego nauczania katolickiego, dotyczącego szczegółowych norm moralnych”, które według amerykańskiego teologa są „kontrowersyjne” (Curran 2005, 173). Albo: „Jak się można było spodziewać, Jan Paweł II stanowczo broni dziewictwa i celibatu” (Curran 2005, 184). W takich i podobnych sformułowaniach, których nie brak na kartach tej książki, nietrudno dostrzec nie tylko złośliwości, ale i stawianych przez Currana pod adresem papieża zarzutów nieuczciwości intelektualnej, czy jakichś ukrytych celów w głoszonej przez niego nauce.

Kiedy Curran pisze o czynie ludzkim, *fontes moralitatis actus* czy *intrinsece malum*, wyraźnie staje po stronie zwolenników teorii konsekwencjalistycznych. Główny zarzut pod adresem *Veritatis splendor* to fizykalistyczne pojmowanie czynu, czyli „aprioryczne utożsamianie ludzkiego czynu moralnego z fizyczną czy biologiczną strukturą tego czynu” (Curran 2005, 140). Curran zdecydowanie opowiada się za opiniami tzw. rewizjonistów, jak np. R. McCormick. Można też zauważyć, jak Curran dobiera argumenty w zależności od potrzeby: raz krytykuje nauczanie papieża za to, że opiera je na „czystej” Biblii, innym razem za to, że powołuje się na „czyste” prawo naturalne, racje rozumowe, wypowiedzi innych papieży, czy podpira się wynikami współczesnej nauki, nie podając argumentów biblijnych³³. Podobnie uzasadnia swoje krytyczne podejście do przedstawianych w różnych papieskich dokumentach zagadnień z zakresu ludzkiej seksualności, małżeństwa, rodziny (Curran 2005, 160nn).

W podobny sposób – wyrażając uznanie z jednej strony, a krytykę z drugiej strony – Charles Curran analizuje i przedstawia inne elementy nauki moralnej Jana Pawła II, często odwołując się do *Veritatis splendor* w poszukiwa-

³³ Dla przykładu: “Again, the teaching on euthanasia is not as certain as the pope implies. It is not based directly on sacred scripture or intimately connected with revelation. Condemnation rests on the definition of direct killing as an act that by the intention of the agent or the nature of the act aims at death either as a means or an end, as distinguished from indirect killing” (Curran 2005, 154). “The heavy and almost exclusive emphasis on scripture in these talks by the pope thus goes against the traditionally accepted Catholic understanding of the sources for moral wisdom and knowledge” (Curran 2005, 179). Podobnie jego uwagi na temat korzystania z Pisma Świętego w *Veritatis splendor* por. Curran 2004, 125-127.

niu fundamentalnych założeń, określonych norm czy ocen moralnych. Sam zaznacza, że jego ocena papieskiej nauki społecznej jest o wiele bardziej pozytywna niż etyki osobistej, seksualnej, małżeńskiej itp.³⁴ Choć i tu Curran formułuje zarzut niespójności metodologicznej. Jeśli przy etyce seksualnej czy małżeńskiej papież odwołuje się do „planu Bożego”, odczytanego z opisu stworzenia w Księdze Rodzaju, nie czyni tak odnośnie do kwestii społecznej. Jeśli przy problematyce moralności osobistej, małżeńskiej itp. papieskie nauczanie jest legalistyczne, w nauce o problemach społecznych dominuje akcent na relacyjność, odpowiedzialność i solidarność (Curran 2005, 251). Spoglądając całościowo na papieską wizję moralności chrześcijańskiej Curran jej główną słabość widzi w bagatelizowaniu, a nawet „sprzeciwianiu się żywej tradycji”, którą amerykański teolog pojmuje jako „nieustanne dążenie do zrozumienia, przyswojenia sobie, życia i dawania świadectwa słowu i dziełu Jezusa w świetle istniejących historycznych i kulturowych okoliczności” (Curran 2005, 253). Tłumaczy, że gdyby papież w taki sposób otworzył się na „żywą tradycję”, nie głosiłby tak często absolutnie pewnych ocen moralnych odnośnie do skomplikowanych zagadnień w zmieniających się warunkach³⁵.

Zakończenie

Encyklika *Veritatis splendor* Jana Pawła II, mimo minionych trzech dziesięcioleci od jej powstania, nie przestaje budzić refleksji i dyskusji tak w środowiskach katolickich, jak i wśród przedstawicieli innych wyznań chrześcijańskich, a nawet poza granicami chrześcijaństwa. Z pewnością u przyczyn tej nieustającej popularności encykliki jest waga jej moralnego przesłania, w którym chodzi o „podstawy nauczania moralnego Kościoła” (Jan Paweł II 1993, 4), a zarazem o fundamentalne przekonania kultury ludzkiej w ogóle. Jednocześnie ujawnia się, jak bardzo sformułowana przez papieża nauka moralna napotyka ciągły sprzeciw nie tylko ze strony katolickich teologów i nauczycieli akademickich, ale również we współczesnej kulturze, szczególnie

³⁴ “My more positive appraisal of John Paul II’s social teaching comes not only from the fact that this teaching avoids some of the methodological problems found in his sexual teaching but also because the positive aspects of his moral theological method are evident in the social teaching. He correctly recognizes that anthropology constitutes the most significant factor in moral theology” (Curran 2005, 251).

³⁵ Obszerną krytykę tego „ataku” na *Veritatis splendor* i całą papieską wizję moralności sformułował w 2005 roku William E. May w tekście *Charles Curran’s Grossly Inaccurate Attack on the Moral Theology of John Paul II*, dostępnym na www.christendom-awake.org (dostęp: 28.11.2023). Dość szczegółowo i w różnorodny sposób do poglądów Currana na papieską wizję życia moralnego odniósł się Francis Michael Walsh, który ostatecznie ocenia je jako „radykałnie błędne”. Por. Walsh 2012, 787-805.

w sferze jej założeń antropologicznych i etycznych. Niniejsze opracowanie, na podstawie analizy głównie anglojęzycznego, obfitego materiału badawczego, pozwoliło wskazać na założenia metodologiczne i argumenty merytoryczne, obecne w komentarzach i recenzjach encykliki *Veritatis splendor*. Recenzje te mają charakter pozytywny, negatywny, czasami ambiwalentny czy mieszany. Dotyczą one zarówno całościowego ujęcia przesłania moralnego, jak też kwestii bardziej szczegółowych, czyli korzystania z Pisma Świętego, wizji prawa naturalnego, teleologicznych teorii etycznych, problemu *intrinsicse malum*. Dodatkowo przedstawiono tu niektóre przesłanki krytycznej oceny papieskiej wizji życia moralnego, której autorem jest Charles Curran. Nadal pojawiają się coraz to nowe, szczegółowe studia i opracowania inspirowane nauczaniem Jana Pawła II, zawartym w *Veritatis splendor*. Można też dostrzec obszerniejsze studia nad całościową wizją życia moralnego i samej teologii moralnej, które sięgają do zasadniczych tez encykliki. Spośród autorów, którzy opublikowali takie studia o charakterze fundamentalnym, warto wspomnieć przynajmniej następujących teologów i filozofów: Romanus Cessario, William Mattison III, Cataldo Zuccaro, John Rziha, David Matzko McCarthy, James M. Donohue i Adrian J. Reimers³⁶.

Emerytowany arcybiskup Filadelfii Charles Chaput przypomniał niedawno fundamentalne zagadnienia, przedstawione w *Veritatis splendor*, które mimo upływu czasu nie straciły na znaczeniu (Chaput 2017, 21-26)³⁷. Podkreślił zwłaszcza obiektywny charakter prawdy (a więc i prawdy moralnej, która nie jest pochodną okoliczności kulturowych czy osobistych decyzji), zbawczy charakter katolickiej wizji życia moralnego, zgodność między autentycznie pojętą wolnością i prawem oraz między indywidualnym sumieniem i obiektywną prawdą moralną. Są to kwestie nieodzowne dla integralnej, zdrowej antropologii, a więc także dla znalezienia odpowiedzi na wątpliwości formułowane we współczesnych dyskusjach na temat natury małżeństwa i rodziny, tożsamości płciowej czy Komunii dla żyjących w związkach niesa-

³⁶ Por. Romanus Cessario. 2001. *Introduction to Moral Theology*, Washington, D.C.: CUA Press; William Mattison III. 2008. *Introducing Moral Theology: True Happiness and the Virtues*, Grand Rapids: Brazos; John Rziha. 2017. *The Christian Moral Life*, Notre Dame: University of Notre Dame Press; Cataldo Zuccaro. 2015. *Fundamental Moral Theology*, Vatican City: Urbaniana University Press; David Matzko McCarthy, James M. Donohue. 2018. *Moral Vision: Seeing the World with Love and Justice*, Grand Rapids: Eerdmans; Adrian J. Reimers. 2024. *Ethos of the Christian Heart: Reading Veritatis Splendor*. South Bend: St. Augustine's Press. Na temat zmian w metodologii w amerykańskiej teologii moralnej po *Veritatis splendor* por. David Cloutier, William Mattison III. 2012. Method in American Catholic Moral Theology after *Veritatis Splendor*. *Journal of Moral Theology*, 1(1), 170-192.

³⁷ Ten sam tekst, nieco zmodyfikowany, ukazał się z okazji 30. rocznicy wydania encykliki w 2023 roku pod tytułem *The Splendor of Truth, and Why It Still Matters* na stronie www.whatweneednow.com.

kramentalnych. Na koniec Chaput pisze, że encyklika *Veritatis splendor* ostatecznie i „z całą mocą pogrzebała” wzbudzone ciągle „wygodne niejasności i elastyczne podejście do prawdy. Albowiem blasku prawdy nie da się ukryć. On jest odwieczny i zawsze nowy. Na dłuższą metę *Veritatis splendor* będzie pamiętana długo po tym, jak wiele innych dokumentów papieża i polityków ulegnie zapomnieniu. Będzie się o niej pamiętać z jednej prostej przyczyny: mianowicie tej, że to, co mówi, to prawda” (Chaput 2017, 26).

BIBLIOGRAFIA

- Alexander, Irene. 2019. “Redefining Direct and Indirect Abortions through ‘The Perspective of the Acting Person’: A Misreading of *Veritatis Splendor*.” *The Linacre Quarterly*, 86(1), 28-46.
- Arkes, Hadley. 1994. “[A wise friend].” *First Things*, 39: 25-29.
- Banner, Michael. 1994. “*Veritatis Splendor*.” *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 8-10.
- Bennàssar, Bartolomé. 1994. “La razón moral es también teleológica.” *Moralia. Revista de ciencias morales*, 17(1): 51-56.
- Benne, Robert. 1994. “Reflections on the Splendor of Truth.” *Pro Ecclesia*, 3(3): 271-274.
- Berkman, John R. 1994. “Truth and Martyrdom: The Structure of Discipleship in *Veritatis Splendor*.” *Sacred Heart University Review*, 14(1): 64-72.
- Biggar, Nigel. 1994. “*Veritatis Splendor*.” *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 11-13.
- Birmelé, André, Jean Ansaldi, Olivier Abel and Robert Somerville. 1995. *Paroles de pape, paroles protestantes*, Paris: Les Bergers et les Mages.
- Blázquez, Niceto. 2002 [I ed. 1994]. „Ley natural.” In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 593-618. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Braaten, Carl. 1997. “A Response.” In: *A Preserving Grace: Protestants, Catholics and Natural Law*, edited by Michael Cromartie, 31-40. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- Bretzke, James T. 2004. *A Morally Complex World: Engaging Contemporary Moral Theology*. Collegeville: Liturgical Press.
- Burrell, David and Stanley Hauerwas. 1994. “[Writing on the media coverage].” *First Things*, 39: 21-23.
- Cahill, Lisa Sowle. 1993. “[The lasting contribution].” *Commonweal*, 120(18): 15-16.
- Carloti, Paolo. 2001. “*Veritatis splendor*”. *Aspetti della recezione teologica*. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.
- Chaput, Charles. 2017. “The Splendor of the Truth in 2017.” *First Things*, 276: 21-26.
- Cloutier, David and William Mattison III. 2012. “Method in American Catholic Moral Theology after *Veritatis Splendor*.” *Journal of Moral Theology*, 1(1): 170-192.
- Comentarios a la Veritatis splendor*. 2002. Edited by Gerardo del Pozo Abejón. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Composta, Dario. 2002. “Tendencias de la teología moral en el posconcilio Vaticano II.” In: *Comentarios a la “Veritatis splendor”*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 301-340. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Conley, John J. 1999. “Introduction. Prophecy and Diplomacy: The Moral Teaching of John Paul II.” In: *Prophecy and Diplomacy: The Moral Doctrine of John Paul II*, edited by John J. Conley, Joseph W. Koterski, XIII-XVII. New York: Fordham University Press.
- Curran, Charles E. 1993. “[*Veritatis Splendor* belongs].” *Commonweal*, 120(18): 14.
- Curran, Charles. 2004. “John Paul II’s Use of Scripture in His Moral Teaching.” *Horizons*, 31(1): 118-134.

- Curran, Charles. 2005. *The Moral Theology of John Paul II*. London: T&T Clark [Washington, D.C.: Georgetown University Press].
- Deidun, Tom. 1998. "The Bible and Christian Ethics." In: *Christian Ethics: An Introduction*, edited by Bernard Hoose, 3-46. London-New York: Continuum.
- Del Pozo Abejón, Gerardo. 2002. "Introducción general." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 189-230. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Doyle, Dennis M. 1993. "[John Paul II, invoking]." *Commonweal*, 120(18): 12-14.
- Dulles, Avery. 1999. "The Truth about Freedom: A Theme from John Paul II." In: *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*, edited by Joseph DiNoia and Romanus Cessario, 129-142. Princeton: Scepter Publishers.
- Flecha Andrés, José. 2002. "Presencia de la Biblia en la *Veritatis splendor*." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 361-382. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Fuchs, Josef. 1993. "Good Acts and Good Persons." *The Tablet* [6.11.1993], 1444-1445.
- Gaffney, James. 1995. "The Pope on Proportionalism." In: *Veritatis Splendor: American Responses*, edited by Michael Allsopp and John J. O'Keefe, 60-71. Kansas City: Sheed & Ward.
- Gatti, Guido. 2002. "Opción fundamental y comportamientos concretos." In: *Comentarios a la "Veritatis splendor"*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 651-692. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- George, Robert P. 1994. "[Not long ago]." *First Things*, 39: 24-25.
- George, Robert P. 1997. "A Response." In: *A Preserving Grace: Protestants, Catholics and Natural Law*, edited by Michael Cromartie, 157-161. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- George, Timothy. 1997. "A Response." In: *A Preserving Grace: Protestants, Catholics and Natural Law*, edited by Michael Cromartie, 77-83. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- Gill, Robin. 1995. [rec.] *Understanding Veritatis Splendor: The Encyclical Letter of Pope John II on the Church's Moral Teaching*, edited by John Wilkins, London: SPCK 1994; *Veritatis Splendor: A Response by Twelve Contributors*, edited by Charles Yeats, Norwich: Canterbury Press 1994. *Theology*, 98(783): 232-234.
- Grabowski, John S. 2012. "The Luminous Excess of the Acting Person: Assessing the Impact of Pope John Paul II on American Catholic Moral Theology." *Journal of Moral Theology*, 1(1): 116-147.
- Grisez, Germain. 1993. "Revelation vs. Dissent." *The Tablet* [16.10.1993], 1329-1331.
- Gutierrez, Gilberto. 2002. "La *Veritatis splendor* y la ética consecuencialista contemporánea." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 233-262. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Häring, Bernhard. 1993. "A Distrust that Wounds." *The Tablet* [23.10.1993], 1378-1379. [tłumaczenie polskie: 1993. „Brak zaufania, który rani”. *Kultura*, 555(12): 91-95].
- Harvey, Nicholas Peter. 1994. "Comment on *Veritatis Splendor*." *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 14-15.
- Hauerwas, Stanley. 1994. "The Pope Puts Theology Back into Moral Theology." *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 16-18.
- Hittinger, Russell. 1994. "[Predictably, *Veritatis Splendor*]." *First Things*, 39: 16-19.
- Hittinger, Russell. 1997. "Natural Law and Catholic Moral Theology." In: *A Preserving Grace: Protestants, Catholics and Natural Law*, edited by Michael Cromartie, 1-30. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- Hittinger, Russell. 1999. "*Veritatis Splendor* and the Theology of Natural Law." In: *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*, edited by Joseph DiNoia and Romanus Cessario, 97-127. Princeton: Scepter Publishers.
- Hoose, Bernard. 1995. "Circumstances, Intentions, and Intrinsically Evil Acts." In: *The Splendor of Accuracy: An Examination of the Assertions Made by Veritatis Splendor*, edited by Joseph A. Selling and Jan Jans, 136-152. Grand Rapids: Eerdmans.

- Hütter, Reinhard. 1998. "God's Law in *Veritatis Splendor*: Sic et Non." In: *Ecumenical Ventures in Ethics: Protestants Engage Pope John Paul II's Moral Encyclicals*, edited by Reinhard Hütter and Theodor Dieter, 84-114. Grand Rapids/Cambridge: Eerdmans.
- Jan Paweł II. 1984. *Adhortacja apostolska „Reconciliatio et paenitentia”*. Watykan: LEV.
- Jan Paweł II. 1993. *Encyklika „Veritatis splendor”*. Watykan: LEV.
- Jan Paweł II. 2003. "Messaggio al Prefetto della Congregazione per la Dottrina della Fede Card. Joseph Ratzinger." In: *L'antropologia della teologia morale secondo l'enciclica „Veritatis splendor”*. Atti del simposio promosso dalla Congregazione per la Dottrina della Fede. 2006, edited by Réal Tremblay, Luis F. Ladaria and Angel Rodríguez Luño, 23-24. Vatican City: LEV.
- Janssens, Louis. 1994. "Teleology and Proportionality: Thoughts about the Encyclical *Veritatis Splendor*." In: *The Splendor of Accuracy: An Examination of the Assertions Made by Veritatis Splendor*, edited by Joseph Selling and Jan Jans, 99-113. Grand Rapids: Eerdmans.
- Johnstone, Brian V. 1996. "The Encyclical *Veritatis Splendor*." *The Ecumenical Review*, 48(2): 164-172.
- Jones, David Albert. 2008. "John Paul II and Moral Theology." In: *The Legacy of John Paul II*, edited by Michael A. Hayes and Gerald O'Collins, 79-109. London: Burns & Oates.
- Jones, L. Gregory. 1994. "[The audacity of this Pope!]." *First Things*, 39: 19-20.
- Keenan, James F. 1998. "History, Roots, and Innovations: A Response to the Engaging Protestants." In: *Ecumenical Ventures in Ethics: Protestants Engage Pope John Paul II's Moral Encyclicals*, edited by Reinhard Hütter and Theodor Dieter, 262-288.
- Kiely, Bartholomew. 2002. "La *Veritatis splendor* y la moralidad personal." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 715-738. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Knauer, Peter. 1994. "Zu Grundbegriffen der Enzyklika *Veritatis splendor*." *Stimmen der Zeit*, 212(1): 14-26.
- Kuitert, Harry M. 1994. "*Veritatis Splendor*." *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 19-21.
- L'antropologia della teologia morale secondo l'enciclica Veritatis splendor*. Atti del simposio promosso dalla Congregazione per la Dottrina della Fede. 2006. Edited by Réal Tremblay, Luis F. Ladaria and Angel Rodríguez Luño. Vatican City: LEV.
- Laun, Andreas. 1996. "Die Enzyklika *Veritatis splendor*." In: *Gesù Cristo, legge vivente e personale della santa Chiesa*, edited by Graziano Borgonovo, 253-294. Casale M.: Piemme.
- Lobo, José Antonio. "La *Veritatis splendor* y la ética civil." *Moralia. Revista de ciencias morales*, 17(1): 93-106.
- Lockwood O'Donovan, Joan. 1997. "The Concept of Rights in Christian Moral Discourse." In: *A Preserving Grace: Protestants, Catholics and Natural Law*, edited by Michael Cromartie, 143-156. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- Lockwood O'Donovan, Joan. 2019. "John Paul II's Theology of Law: An Evangelical Appreciation." *Roczniki Teologiczne*, 66(3): 5-16.
- Lopez de la Osa and José Ramón. 1994. „Libertad y autonomía moral." *Moralia. Revista de ciencias morales*, 17(1): 31-50.
- MacIntyre, Alasdair. 1999. "How Can We Learn What *Veritatis Splendor* Has to Teach?" In: *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*, edited by Joseph DiNoia, Romanus Cessario, 73-94. Princeton: Scepter Publishers.
- Malcolm, Lois. 1998. "Freedom and Truth in *Veritatis Splendor* and the Meaning of Theonomy." In: *Ecumenical Ventures in Ethics: Protestants Engage Pope John Paul II's Moral Encyclicals*, edited by Reinhard Hütter and Theodor Dieter, 159-184. Grand Rapids/Cambridge: Eerdmans.
- Mattison III, William. 2008. *Introducing Moral Theology: True Happiness and the Virtues*. Grand Rapids: Brazos.
- May, William E. 1995. "The Splendor of Accuracy: How Accurate?" *The Thomist*, 59(3): 465-483.
- May, William E. 1999. "John Paul II, Moral Theology, and Moral Theologians." In: *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*, edited by Joseph DiNoia and Romanus Cessario, 211-239. Princeton: Scepter Publishers.

- May, William E. 2001. "Preface." In: Livio Melina. *Sharing Christ's Virtues: For a Renewal of Moral Theology in Light of Veritatis Splendor*, translated by William E. May. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, IX-X.
- May, William E. 2005. *Charles Curran's Grossly Inaccurate Attack on the Moral Theology of John Paul II*. Access: 28.11.2023. www.christendom-awake.org.
- McBrien, Richard P. 1993. "Teaching the Truth: John Paul II on Moral Theology." *The Christian Century*, 110(29), 1004.
- McCarthy, David Matzko and James M. Donohue. 2018. *Moral Vision: Seeing the World with Love and Justice*. Grand Rapids: Eerdmans.
- McCormick, Richard. 1993. "Killing the Patient." *The Tablet* [30.10.1993], 1410-1411.
- McCormick, Richard. 1994. "Some Early Reactions to *Veritatis Splendor*." *Theological Studies*, 55(4): 481-506.
- Meilaender, Gilbert. 1995. "*Veritatis Splendor*: Reopening Some Questions of the Reformation." *The Journal of Religious Ethics*, 23(2): 225-238 [przedruk pt. "Grace, Justification through Faith, and Sin", In: 1998. *Ecumenical Ventures in Ethics: Protestants Engage Pope John Paul II's Moral Encyclicals*, edited by Reinhard Hüter and Theodor Dieter, 60-83. Grand Rapids/Cambridge: Eerdmans].
- Meilaender, Gilbert. 2013. "Works and Righteousness." *First Things*, 237: 41-46.
- Melina, Livio, 1999. "The Desire for Happiness and the Commandments in the First Chapter of *Veritatis Splendor*." In: *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*, edited by Joseph DiNoia and Romanus Cessario, 143-160. Princeton: Scepter Publishers.
- Melina, Livio. 2001. *Sharing Christ's Virtues: For a Renewal of Moral Theology in Light of Veritatis Splendor*, translated by William E. May. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Melina, Livio. 2002. "Conciencia y verdad en la encíclica *Veritatis splendor*." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 619-650. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna. 2010. *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej. Nowe spojrzenie na prawo naturalne*, tłum. Robert Kiełtyka. Kraków.
- Milbank, John. 1994. "Magisterial... and Shoddy?" *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 29-34.
- Moore, Gareth. 1994. "Some Remarks on the Use of Scripture in *Veritatis Splendor*." In: *The Splendor of Accuracy: An Examination of the Assertions Made by Veritatis Splendor*, edited by Joseph Selling and Jan Jans, 71-98. Grand Rapids: Eerdmans.
- Mudge, Lewis S. 1996. "*Veritatis Splendor* and Today's Ecumenical Conversation." *The Ecumenical Review*, 48(2): 158-163.
- Murphy, William F. 2004. "Revisiting the Biblical Renewal of Moral Theology in Light of *Veritatis Splendor*." *Nova et Vetera*, 2(2): 403-444.
- Nowosad, Sławomir. 1994. "*Veritatis splendor* w *The Tablet*". *Studia Theologica Varsaviensia*, 32(1): 101-107.
- Nowosad, Sławomir. 2007. "Natural Law in the 20th c. Renewal of Anglican Moral Theology." In: *Das Naturrecht und Europa*, edited by Tadeusz Guz, 443-462. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Nowosad, Sławomir. 2009. [rec.] *L'antropologia della teologia morale secondo l'enciclica Veritatis splendor. Atti del simposio promosso dalla Congregazione per la Dottrina della Fede*. 2006, edited by Réal Tremblay, Luis F. Ladaria and Angel Rodríguez Luño. Vatican City: LEV. *Teologia i Moralność*, 5: 268-270.
- Nowosad, Sławomir. 2015. "Non-Catholic Reactions to *Veritatis Splendor*." *Studia Oecumenica*, 15: 97-122.
- Nowosad, Sławomir. 2016. *Moralne konsekwencje wiary. Szkice ekumeniczne i protestanckie*. Lublin: TN KUL.
- Nowosad, Sławomir. 2020. *On Man, Theology, and the University*. Lublin: TN KUL.
- O'Donovan, Oliver. 1993. "A Summons to Reality." *The Tablet* [27.11.1993], 1550-1552.

- O'Donovan, Oliver. 2005. *Pope John-Paul II*. Access: 02.11.2023. www.fulcrum-anglican.org.uk.
- O'Donovan, Oliver. 2013. *Self, World and Time* [Ethics as Theology, t. 1: An Induction]. Grand Rapids-Cambridge: Eerdmans.
- O'Donovan, Oliver. 2019. "Person and Conscience: Augustinian Strands in John-Paul's Ethics". *Roczniki Teologiczne*, 66(3): 17-31.
- Oppenheimer, Helen. 1994. "Some Anglican Comments on *Veritatis Splendor*." *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 35-37.
- Perales, Enrique. 2002. "El fundamento racional de la moral y la *Veritatis splendor*." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 263-300. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Pinckaers, Servais. 1999. "An Encyclical for the Future: *Veritatis Splendor*." In: *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*, edited by Joseph DiNoia and Romanus Cessario, 11-71. Princeton: Scepter Publishers.
- Pinckaers, Servais. 2002. "La ley nueva, en la cima de la moral cristiana." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 475-498. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Pinckaers, Servais. 2020. "Reflections on *Veritatis Splendor*." *The National Catholic Bioethics Quarterly*, 20(3): 447-454.
- Porter, Jean. 1995. "Moral Reasoning, Authority, and Community in *Veritatis Splendor*." *The Annual of the Society of Christian Ethics*, 15: 201-219.
- Possenti, Vittorio. 2002. "La *Veritatis splendor* y la renovación de la vida social y política." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 739-754. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Preserving Grace: Protestants, Catholics, and Natural Law*. 1997. Edited by Michael Cromartie. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- Preston, Ronald. 1994. "*Veritatis Splendor*: A Comment." *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 38-42.
- Prophecy and Diplomacy: The Moral Doctrine of John Paul II*. 1999. Edited by John J. Conley and Joseph W. Koterski. New York: Fordham University Press.
- Reimers, Adrian J. 2024. *Ethos of the Christian Heart: Reading Veritatis Splendor*. South Bend: St. Augustine's Press.
- Rhonheimer, Martin. 1999. "Intrinsically Evil Acts and the Moral Viewpoint: Clarifying a Central Teaching of *Veritatis Splendor*." In: *Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*, edited by Joseph DiNoia and Romanus Cessario, 161-193. Princeton: Scepter Publishers.
- Rhonheimer, Martin. 2002. "Autonomía y teonomía moral según la *Veritatis splendor*." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 543-578. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Rodríguez Luño, Angel. 1995. "*Veritatis splendor* un anno dopo. Appunti per un bilancio (I)." *Acta Philosophica*, 4(2): 223-260.
- Rodríguez Luño, Angel. 1996. "*Veritatis splendor* un anno dopo. Appunti per un bilancio (II)." *Acta Philosophica*, 5(1): 47-75.
- Rodríguez Luño, Angel. 2002. "El acto moral y la existencia de una moralidad intrínseca absoluta." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 693-714. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Romanus Cessario, Romanus. 2001. *Introduction to Moral Theology*. Washington, D.C.: CUA Press.
- Rziha, John. 2017. *The Christian Moral Life*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Saarinen, Risto. 1998. "Protestant Undertones, Averroist Overtones? The Concept of Nature in *Veritatis Splendor*." In: *Ecumenical Ventures in Ethics: Protestants Engage Pope John Paul II's Moral Encyclicals*, edited by Reinhard Hütter and Theodor Dieter, 115-136. Grand Rapids/Cambridge: Eerdmans.
- Savage, Deborah. 2013. "The Centrality of Lived Experience in Wojtyła's Account of the Person". *Roczniki Filozoficzne*, 61(4): 19-51.

- Schreiner, Susan. 1997. "Calvin's Use of Natural Law." In: *A Preserving Grace: Protestants, Catholics and Natural Law*, edited by Michael Cromartie, 51-76. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- Searching for a Universal Ethic: Multidisciplinary, Ecumenical and Interfaith Responses to the Catholic Natural Law Tradition*. 2014. Edited by John Berkman and William Mattison III. Grand Rapids: Eerdmans.
- Seifert, Josef. 2015. "The Splendour of Truth and Intrinsically Defense of the Rejection of Proportionalism and Consequentialism in *Veritatis Splendor*." *Studia Philosophiae Christianae*, 51(3): 7-37.
- Selling, Joseph A. 1995. "The Context and the Arguments of *Veritatis Splendor*." In: *The Splendor of Accuracy: An Examination of the Assertions Made by Veritatis Splendor*, edited by Joseph A. Selling and Jan Jans, 11-70. Grand Rapids: Eerdmans.
- Smith Janet E. 1993. "[Many who do not profess]." *Commonweal*, 120(18): 14-15.
- Smith, Janet E. 1998. „Natural Law and Personalism in *Veritatis Splendor*." In: *John Paul II and Moral Theology*, edited by Charles E. Curran and Richard A. McCormick, 56-64. New York: Paulist Press.
- Spohn, William C. 1995. "Morality on the Way of Discipleship: The Use of Scripture in *Veritatis Splendor*." In: *Veritatis Splendor: American Responses*, edited by Michael Allsopp and John J. O'Keefe, 83-105. Kansas City: Sheed & Ward.
- Stavropoulos, Alexander M. 1996. "*Veritatis Splendor*: An Orthodox Reaction." *The Ecumenical Review*, 48(2): 155-157.
- Stegman, Thomas. 2007. "Actualisation: How John Paul II Utilizes Scripture in The Theology of the Body: A Response to William S. Kurz." In: *John Paul II on the Body: Human, Eucharistic, Ecclesial*, edited by John M. McDermott and John Gavin, 47-64. Philadelphia: Saint Joseph's University Press.
- Thompson, Christopher J. 2001. "Moral Theology in a Sapiential Mode: *Veritatis Splendor* and the Renewal of Moral Theology." *The Thomist*, 65(3): 465-473.
- Tremblay, Réal. 2002. "La antropología de la *Veritatis splendor*." In: *Comentarios a la Veritatis splendor*, edited by Gerardo del Pozo Abejón, 403-428. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Understanding Veritatis Splendor: The Encyclical Letter of Pope John II on the Church's Moral Teaching*. 1994. Edited by John Wilkins. London: SPCK.
- Veritatis Splendor and the Renewal of Moral Theology*. Edited by Joseph DiNoia and Romanus Cessario. 1999. Princeton: Scepter Publishers.
- Veritatis Splendor: A Response by Twelve Contributors*. 1994. Edited by Charles Yeats. Norwich: Canterbury Press.
- Vico Peinado, José. "Ética y magisterio en la *Veritatis splendor*." *Moralia. Revista de ciencias morales*, 17(1): 67-92.
- Vidal, Marciano. 1994a. *La proposta morale di Giovanni Paolo II. Commento teologico-morale all'enciclica "Veritatis splendor"*. Bologna: EDB.
- Vidal, Marciano. 1994b. "Opción fundamental y conciencia moral en la encíclica *Veritatis splendor*." *Moralia. Revista de ciencias morales*, 17(1): 5-30.
- Walsh, Francis Michael. 2012. "The Moral Theology of John Paul II: A Response to Charles E. Curran." *The Heythrop Journal*, 53(5): 787-805.
- Wannenwetsch, Bernt. 1998. "'Intrinsically Evil Acts'; or, Why Abortion and Euthanasia Cannot Be Justified." In: *Ecumenical Ventures in Ethics: Protestants Engage Pope John Paul II's Moral Encyclicals*, edited by Reinhard Hütter and Theodor Dieter, 185-215. Grand Rapids/Cambridge: Eerdmans.
- Ward, Keith. 2006. "Faith, Hype and a Lack of Clarity." *The Tablet* [21.01.2006], 4-5.
- Weigel, George. 2010. "Rescuing *Gaudium et spes*: The New Humanism of John Paul II." *Nova et Vetera*, 8(2): 251-267.

- Westberg, Daniel. 1997. "The Reformed Tradition and Natural Law." In: *A Preserving Grace: Protestants, Catholics and Natural Law*, edited by Michael Cromartie, 103-117. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center – Grand Rapids: Eerdmans.
- Woodhead, Linda. 1994. "Veritatis Splendor: Some Editorial Reflections." *Studies in Christian Ethics*, 7(2): 1-7.
- Yaego, David. 1998. "Martin Luther on Grace, Law, and Moral Life: Prolegomena to an Ecumenical Discussion of *Veritatis Splendor*." *The Thomist*, 62: 163-191.
- Zuccaro, Cataldo. 2015. *Fundamental Moral Theology*, Vatican City: Urbaniana University Press.

SŁAWOMIR NOWOSAD – ksiądz, profesor nauk teologicznych, kierownik Katedry Teologii, Katedra Teologii Moralnej Fundamentalnej i Ekumenicznej, Instytut Nauk Teologicznych, Wydział Teologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, wiceprzewodniczący Komitetu Nauk Teologicznych PAN, członek Avepro w Watykanie.